

Den politiska bonderörelsens framväxande – organisationssträvanden före 1910

AV BIRGER HAGÅRD

Tiden kring sekelskiftet utmärktes av organisationsbildning på flera av samhällslivets områden. På 1890-talet vidtog förberedelserna till bildandet av verkliga rikspartier. Runtom i landet tillkom politiska föreningar, som sammanslöt sig till riksorganisationer. Det redan 1889 konstituerade socialdemokratiska arbetarpartiet fortsatte sitt uppbyggnadsarbete. Redan 1890 bildades Sveriges allmänna rösträttsförbund, som var en direkt föregångare till Frisinnade landsföreningen (1902), den borgerliga vänsterns riksorganisation. Också på högersidan vidtogs organisatoriska förberedelser till en riksorganisation. Fosterländska förbundet, bildat 1893 med protektionismen och unionsfrågan som främsta programpunkter, blev en föregångare till Allmänna valmansförbundet (1904).¹

På bondehåll såg man gärna ett par decennier in på 1900-talet tillbaka på den tid, då lantmannapartiet var en dominerande faktor i svenskt politiskt liv. Under åren 1867–1887, dvs då partiet i stort framstod som enigt, behärskade lantmannapartiet andra kammaren. Partiet splittrades på tullfrågan 1888. Nya lantmannapartiet blev protektionistiskt och de frihandelsvänliga bönderna stod kvar i Gamla lantmannapartiet. De båda partierna återförenades visserligen 1895 i en partibildning, som återtog det ursprungliga namnet lantmannapartiet, men detta kunde aldrig uppnå samma position som före 1888. Det återförenade lantmannapartiet kom snart att framstå som bondehögerpartiet. Utanför stod liberaler och ovanligt många "vildar".²

Jordbrukarebefolkningen dominerade alltjämt i landet vid sekelskiftet. Nittitalismens idealisering av bonden verkade säkerligen stimulerande och på många håll förekom bildandet av ekonomiska föreningar. Politiskt, ekonomiskt och kulturellt talade följaktligen allt för bildandet av jordbrukareorganisationer, som kunde hävda sig och

sina intressen gentemot andra intressen och organisationer, inte minst på arbetarhåll.³

Den politiska bonderörelsen i modern bemärkelse brukar ofta identifieras enbart med tillkomsten av bondeförbundet och Jordbrukarnas riksförbund. Redan före dessa organisationer fanns det emellertid bondesammanslutningar med klart uttalade politiska syften. Avsikten med denna uppsats är att kortfattat redogöra för dessa organisationssträvanden före 1910. De organisationer, som i det följande kommer att behandlas är Sveriges lantmannaförbund, Sveriges allmoge, Sveriges jordbrukande allmoge och Svenska jordbrukarförbundet. De hade alla en begränsad livslängd och räckvidd men är för den skull inte ointressanta i perspektivet av den politiska bonderörelsens tillkomst.

Sveriges lantmannaförbund

Sveriges agrarförbund torde kunna betecknas som den första bondepolitiska organisationen med ambitionen att samla medlemmar på gräsrotsnivå. Den bildades 1895 efter tysk förebild (Bund der Landwirte). Syftet var från början klart protektionistiskt, men det var knappast med den dåvarande regeringen Boströms goda minne som förbundet kom till stånd. Detta hindrade emellertid inte organisationen från att tillskriva sig äran av samma regerings förslag till höjning av spannmålstullarna 1895.⁴

Förbundet existerade till 1914. År 1903 ändrades namnet till Sveriges lantmannaförbund. Namnfrågan hade för övrigt diskuterats redan 1895. Representanterna för södra Sverige hade hållit fast vid den från Danmark inspirerade beteckningen "agrarförbund", men redan 1897 föreslogs en ändring, då förbundets namn – som det sades – inte förstods av "lägre folk".⁵

Någon rågång mellan ekonomiska och politiska syften fanns – som vanligt vid denna tid – inte.

Agrarförbundet betecknades vid sin tillkomst som en "oberoende sammanslutning av landets agrarföreningar" med uppgift att arbeta för både allmänna syften som jordbrukets utveckling och mer preciserade sådana som effektivt tullskydd, ordnande av jordbrukets kreditfråga m. m. Vid stadgeändringen i samband med namnbytet 1903 hette det emellertid direkt, att förbundet hade att tillvarata lantmännens "såväl ekonomiska som politiska intressen".

I en sorts programförklaring 1896 framhöll förbundets ordförande, friherre Carl Klingspor: "Vi måste se till, att vi i riksdagen äga representanter för lantbrukets stora fosterländska intressen, och i så måtto äro vi ett politiskt parti." Samtidigt polemiserade han mot ett yttrande, fäällt i lantbruksakademien, enligt vilket det vore oberättigat av jordbrukarna att sluta sig samman för andra än ekonomiska syften.

"Den mest betydande samhällsklassen inom landet och därtill den, som är dess kärna och representerar dess solidaste element", sade Klingspor, "skulle sålunda förmenas att göra sig fullt gällande!" I ett annat anförande år 1900 berörde han åter frågan om agrarförbundets "politiska ställning som parti". Ännu så länge hölls ställningarna i stort beträffande andrakammarvalen, hette det, men jordägarnas politiska inflytande försvagades jämsides med industriens utveckling och uppkomsten av nya tätortsbildningar. Förbundets sekreterare, kapten Vilhelm Nauckhoff, betonade också vid årsmötet 1900 i ett anförande, betitlat "Herre och bonde", vikten av att alla bönder "från godsherrn till småbrukaren", höll samman "för att bevaka sina politiska och ekonomiska intressen, samt för att hindra jordbrukareklassens undergång, på vilken arbetas genom bolagsväldet och arbetarrörelsen". Nauckhoff varnade samtidigt för radikalism och socialism, som kunde leda till splittring bland jordbrukarna.⁶

I vilken utsträckning förbundet verkligen fungerat som valorganisation eller påtryckningsgrupp i enskilda valkretsar låter sig icke säga. Thernænius uppger dock, att lantmannaförbundet uppträdde som valorganisation åt Nya lantmannapartiet på landsbygden och därvid utkonkurrerade Fosterländska förbundet, som hänvisades till att i huvudsak bedriva sin verksamhet i städerna.⁷

Otvivelaktigt hyste man inom Sveriges lantmannaförbund ambitionen att samla landets jordbrukare i en överorganisation. Medlemskap kunde inte bara vinnas individuellt, utan det var också möjligt för olika lantmannaföreningar att ansluta

sig kollektivt till förbundet eller agera genom detta. Tillkomsten av Svenska lantmännens riksförbund 1905, som fick ett i stort sett positivt mottagande av lantmannaförbundet, bör dock ha inneburet, att en av dess eventuella uppgifter, den ekonomiska, försvann.⁸

Även om lantmannaförbundet hade en särskild länsorganisation, de s. k. länsnämnderna, var dock den centrala verksamheten den mest betydelsefulla. Inom förbundet diskuterades och initierades åtskilliga frågor, som sedan blev föremål för riksdagens eller andra instansers behandling. Bland mera allmänpolitiska frågor kan nämnas rösträttsfrågan, tullfrågor, egnahemsfrågan och emigrationsfrågan. Av speciella jordbruksfrågor kan framhållas jordbrukskredit, stöd åt lantmannaföreningar och spannmålslagerhusfrågan.⁸

Förbundet var klart högerinriktat och bekämpade från början vad man uppfattade som samhällsupplösande tendenser. Dess antisocialistiska agitation, som bl a inspirerades av det 1904 i Tyskland grundade "Riksförbundet mot socialismen", intensifierades under åren 1907 - 1909. Efter tillkomsten av Allmänna valmansförbundet ifrågasatte ordföranden vid årsmötet 1905, om lantmannaförbundet längre hade någon uppgift att fylla. Han konstaterade emellertid, att AVF var heterogent till sin sammansättning och inte i allt kunde väntas stödja lantmannaförbundet, medan detta hade lättare att ge sitt stöd åt AVF. I sin slutsummering av förbundets verksamhet 1919 underströk Nauckhoff, att det alltid varit lojalt mot AVF. En av förbundets ledande gestalter, godsägare L. P. Mallmin (vice förbundsordförande 1905-1910 och förbundsordförande 1911-1912), var också en av initiativtagarna till AVF. Bland andra, som var verksamma inom båda organisationerna, kan nämnas förbundets båda andra ordförande, Carl Klingspor och Ivan Svensson, samt Ivar Månsson i Trää och Gustaf Benedicks.¹⁰

I motståndareagitationen utmålades organisationen som ett "herreförbund" av "grevar och baroner". Enligt Nauckhoff var dock 90 procent av medlemmarna i förbundets underavdelningar "medelstora och mindre jordbrukare". Under alla omständigheter står det emellertid helt klart, att godsägarna dominerade bland förbundets centrala förtroendemen. En förteckning över centrala förtroendemen under tiden 1905-1914 upptar 43 namn. Av dessa var 26 godsägare, 7 lantbrukare och 4 bruksägare. 21 var riksdagsledamöter, av vilka 12 tillhörde andra och 9 första kammaren. Som förbundsordförande fungerade friherren och godsägaren Carl Klingspor, Råbäck (1895-1910),

godsägaren L. P. Mallmin, Gran (1911–1912) och bruksägaren Ivan Svensson, Skyllberg, 1913–1914. Klingspor var ordförande i förbundets verkställande utskott 1895–1897 och godsägaren, fil. dr Wilhelm Ramstedt under tiden 1898–1914. Förbundets organ, Sveriges Lantmannaförbunds Tidskrift, utgavs 1904–1913, hela tiden med Wilhelm Nauckhoff som redaktör och utgivare.¹¹

Även beträffande de av förbundsmötet utsedda ledamöterna i länsnämnderna dominerade godsägare och större jordbrukare. År 1907 beklagade både ordföranden och en annan talare, att förbundet inte lyckats vinna gehör bland de mindre jordbrukarna. Sveriges lantmannaförbund lyckades således aldrig bli den samlingsorganisation för bönderna, som man hade hoppats på. Förbundet torde ha haft omkring ett par tusen medlemmar. Att organisationen lyckades bestå så länge och till icke ringa del kunde hävda sina intressen, torde främst bero på dess förankring bland de högersinnade riksdagsledamöterna. Då Sveriges lantmannaförbund efter 1913 upphörde med sin verksamhet, angavs som en av orsakerna här till bildandet av bondeförbundet och Jordbrukarnas riksförbund.¹²

Sveriges allmoge

I början av september 1906 utfärdades ett upprop angående bildandet av en sammanslutning för att tillvarata bönders, torpare och arbetares intressen i Västernorrlands län. Redan tanken att samman-sluta bönder, torpare och arbetare i en gemensam organisation väckte stort uppseende. Härvid måste dock beaktas de speciella förhållanden, som var rådande i Västernorrland och angränsande områden. Bitterheten var stor mot de stora trävarubolagen på grund av dessas uppköpspolitik. Tidigare självägande bönder hade förvandlats till arrendatorer utan tillgång till egen skog. Beroendet av bolagen var något gemensamt för småbönder, arrendatorer och arbetare. Klyftan mellan olika grupper hade blivit mindre i Norrland än på andra håll.

Den 30 september samlades 25 ombud (10 hemmansägare, 10 torpare och 5 arbetare) i Sollefteå under ordförandeskap av initiativtagaren, hemmansägare H. Hellhoff från Helgum. Denne varnade för socialismen och såg positivt på bolagen, en uppfattning som bemöttes av flera talare. Beslut fattades om det önskvärda i att bilda "ett länsförbund av bönder, torpare och arbetare, vilket må tillvarataga deras gemensamma intressen". En kommitté tillsattes för att utarbete för-

slag till stadgar, varvid särskilt skulle beaktas, att förbundet efter bildandet skulle begära anslutning till LO. Uppenbarligen hade initiativet till stor del glidit över till de socialdemokratiskt sinnade. I ett kritiskt inlägg heter det: "Avsikten hos initiativtagarna var säkerligen den allra bästa – nämligen den att med sammanslutningen som medel söka höja den jordbrukande befolkningens ekonomiska ställning – men starten blev mycket litet lycklig. Genom brist på praktisk erfarenhet vid sammanslutningens organiserande rycktes ledningen genast ur de svaga händer, som satt saken i gång, och de alltid påpassliga socialisterna voro genast framme för att, som de inbillade sig, skaka en mogen frukt ned från trädet." Hellhoff själv lämnade den nya organisationen och motarbetade aktivt denna.¹³

Den 3 november hölls konstituerande möte i Sollefteå, varvid också en LO-representant var närvarande. Till ordförande valdes en socialdemokrat, C. O. Johansson, Kramfors, som också blev redaktör för förbundets tidning "Nya Norrland". Den nya organisationens namn blev "Västernorrlands läns lantarbetareförbund", men i praktiken kom den att benämnas "Bönder, torpare och arbetare". Om anslutning till LO rådde dock ingen enighet. Mötet anslöt sig till LO:s grundläggande principer men beslöt dröja med inträde i LO till dess att organisationen hunnit stadga sig. Förbundet hade stora framgångar till en början och verksamheten utvidgades till andra delar av Norrland. Motsättningarna inom förbundet mellan liberaler och socialister blev dock efterhand allt svårare. Efter storstrejken 1909 upphörde verksamheten.¹⁴

Bildandet av "Bönder, torpare och arbetare" väckte uppseende i hela landet. Händelsen föranledde Nils Wohlin, den blivande bondeledaren, att skriva en tidningsartikel, där han betraktade det som en anomali, att självägande bönder gått samman med "lösa arbetare" i en organisation under socialdemokratisk ledning. Detta medförde enligt Wohlins mening, att hela egnahemsverksamheten måste ses över, så att inte det stora socialkonserverativa målet att bevara bondekulturen förfuskades. Samtidigt efterlyste han ett "allmänt svenskt jordbrukare- eller jordägareförbund".¹⁵

Wohlin skulle snabbt bli bönhörd. Endast någon vecka senare, den 29 november 1906, samlades ett 70-tal jordbrukare från olika delar av Ångermanland och Medelpad till ett möte i Härnösand. De uppgavs tillhöra olika politiska läger. Som ordförande fungerade en av initiativtagarna, nämndemannen S. V. Näsström, Dynäs.

Mötet tog avstånd från "Bönder, torpare och arbetare" på grund av organisationens samröre med socialdemokratien. Samtidigt förklarade man, att det var angeläget att bilda ett "verkligt allmogeförbund". Med utgångspunkt från Väster-norrland skulle allmogen i hela landet via länsföreningar organiseras i ett riksförbund. En resolution antogs och en kommitté tillsattes med uppgift att utarbeta förslag till stadgar och program för förbundet. I denna ingick förutom Näsström också landstingsman J. O. Högberg, Näs, och Hernösandspostens redaktör och utgivare Ragnar Kock samt initiativtagaren till "Bönder, torpare och arbetare", H. Hellhoff.

Härnösandsmötet väckte åtskillig uppmärksamhet i hela landet, sannolikt till stor del genom Kocks försorg. En rad tidningar, företrädesvis högertidningar, uttalade sig positivt. Det ansågs angeläget att få till stånd en motpol till den socialistiska agitationen. Den ekonomiska och politiska utvecklingen tvingade lantmännen att organisera sig., Insinuationerna från den radikala och socialistiska pressen, att förbundet skulle "komma att gå i konservatismens tecken", avvisades av Kock.

"Riksförbundet Sveriges Allmoge" konstituerades den 28 december 1906 vid ett stort möte i Sollefteå. 186 medlemmar anslöt sig omedelbart till den nybildade organisationen. I det program, som antogs enhälligt, hette det, att då allmogen i landet inte kunde gilla socialdemokraternas uppfattning om "den personliga egendomslösheten", hade förbundet bildats för att bl. a. motarbeta byråkrati och socialism och på den existerande samhällsordningens grundval arbeta för att höja de olika samhällsklasserna i alla hänseenden. Förbundet eftersträvade en "nationell samling" med allmogen "som kärna" och förklarade sig berett att samarbeta med liknande sammanslutningar. Till ordförande i interimstyrelsen valdes J. O. Högberg, Näs. Vice ordförande blev agronom V. Carlsson i Gårdsnäs och sekreterare S. V. Näsström, Dynäs. Samtidigt bildades Väster-norrlands länsförening, vars stadgar antogs en månad senare, då också länsföreningens styrelse utsågs. I början av 1907 bildades den första lokalföreningen i Örnsköldsvik.

Onekligen förefaller det vara något bakvänt över tillkomstproceduren. Först bildades en riksgorganisation, sedan en länsförening, och först därefter var det dags att få till stånd lokalavdelningar. Detta påtalades gång efter annan. Att få t. ex. skåningar att underordna sig en redan bildad riks-

organisation, som dominerades av norrlänningar, ansågs utsiktslöst. Som orsak till att ett riksförbund skapats först angavs emellertid, att initiativtagarna hade blivit varnade av det öde, som vederfarits "Bönder, torpare och arbetare". Man önskade sålunda redan från början slå fast ett program, så att manipulationsförsök från socialdemokratisk sida inte skulle kunna ha någon framgång.¹⁶

Härnösands-Posten följde noga upp reaktionen efter bildandet av Sveriges allmoge. Tidningen gjorde bl. a. en enkät med ett antal företrädesvis riksdagsmän och f. d. riksdagsmän för att utröna deras inställning till den nya organisationen. Enkäten redovisades också i Nya Dagligt Allehanda och Stockholms Dagblad. Alla de tillfrågade betonade nödvändigheten av att bönderna organiserade sig. Bönderna var landets ryggrad, hette det. Det gällde för dem att hålla ihop. De måste "liksom andra samhällsklasser organisera sig till ett politiskt parti" (P. Svensson i Bondön), "sammanslutning fordras mot sammanslutning" (Ivar Månsson i Trää). Så när som i ett fall (P. Hörnstén, som sympatiserade med "Bönder, torpare och arbetare") rådde också enighet om att allmogeorganisationen måste utgöra en försvarsrörelse mot de samhällsnedbrytande krafter, som socialdemokratien och ungsocialismen ansågs företräda. Beträffande utformningen av verksamheten gick meningarna mera isär. Två av de tillfrågade önskade front åt såväl höger som vänster (J. Nydal och J. H. Schödin), medan en annan betonade, att bönderna själva måste bli de bestämmande och ledande i organisationen (E. Hägglund). Lektor E. O. Arenander framhöll vikten av att ej blanda samman politiska och ekonomiska intressen.¹⁷

I en kommentar till den första resolutionen, som antogs av Sveriges allmoge vid Härnösandsmötet, konstaterade Nya Dagligt Allehanda, att det programmatiska innehållet till stor del överensstämde med det som antagits av den äldre organisationen Sveriges lantmannaförbund. Sveriges allmoge hade dock udden tydligare riktad mot socialismen. Det har i sammanhanget sitt intresse att finna, att Kock höll ett anförande vid Sveriges lantmannaförbunds årsmöte 1907 under rubriken "Sveriges allmoge väpnar sig mot socialismen". Inför styrelsevalet hade Carl Klingspor, lantmannaförbundets ordförande, avlåtit en skrivelse, i vilken han frågade, om inte lantmannaförbundet kunde anses ha slutfört sin uppgift i och med att Sveriges allmoge hade bildats. Sveriges allmoge vore måhända "en lämplig arvtagare för att skydda våra sociala och ekono-

miska intressen", sades det. Detta tillbakavisades dock av årsmötet. Samtidigt hade Kock i diskussionen efter sitt anförande motsatt sig samarbete med lantmannaförbundet. Sveriges allmoge, anförde han, hade bildats som "självständigt riksförbund just för att ej ens skenbart komma under inflytande av något som kunde ha sken av ett 'herre-förbund'".¹⁸

Sveriges allmoge vann snabbt terräng. I september 1907 konstaterade förbundsordföranden, att det i Västernorrlands län fanns åtta lokalavdelningar med omkring 300 medlemmar. Sommaren 1907 bildades de första lokalavdelningarna i Jämtland under medverkan av E. O. Arenander. I början av 1908 tillkom ytterligare ett antal föreningar i Jämtland, och i mars detta år förenades de jämtländska lokalavdelningarna i ett länsförbund. Enligt en uppgift från mars 1909 hade förbundet också utvidgat verksamheten till Västerbotten. Genom Arenander hade förbundet också nått Värmland, men av ekonomiska skäl kunde verksamheten inte fullföljas där.

I början av 1909 fanns det av allt att döma lokalavdelningar i de flesta av socknarna i Västernorrlands län. Särskilt starkt var förbundet i norra Ångermanland. Valframgångar i Västernorrland och Jämtland i riksdagsvalet 1908 tillskrevs också Sveriges allmoge. Det vill synas som om förbundet i slutet av 1908 och början av 1909 hade tillgång till en egen organisatör och agitator, som uppges ha varit framgångsrik. En bidragande orsak till framgångarna för Sveriges allmoge har ansetts – och säkerligen med all rätt – ligga i det kraftiga stöd, som förbundet hade i de tre moderata tidningarna *Hernösands-Posten*, *Örnköldsviks-Posten* och *Jämtlands-Posten*, vilka uppfattades som "förbundets organ".¹⁹

På kort tid hade således en relativt stark politisk bonderörelse vuxit fram i Norrland. Det var sannolikt inte någon tillfällighet, att framgångarna blev så stora i Västernorrland, där ju också initiativet hade tagits. Marken kan i viss mån sägas ha varit förberedd. E. O. Arenander hade som länsagronom hos Västernorrlands läns hushållningssällskap under åren 1898–1905 utfört ett omfattande och fruktbringande arbete för att organisera lantmannaföreningar i länet. Västernorrlands lantmannaförbund hade påbörjat sin verksamhet år 1900. Vid slutet av 1903 hade förbundet 58 lantmannaföreningar anslutna. Västernorrland kom överhuvudtaget tack vare Arenanders insatser att bli en förebild för den ekonomiska föreningsrörelsen på jordbrukets område i lan-

det.²⁰ Då Sveriges allmoge bildades 1906, bör dess framväxt ha underlättats av att det redan fanns etablerade kontakter mellan lantbrukarna i länet. Detta bestyrkes också. En av initiativtagarna till Sveriges allmoge och tillika dess sekreterare, S. V. Näsström, Dynäs, var 1904 ordförande i Gudmunrå lantmannaförening. Av de åtta styrelseledamöterna i den första lokal föreningen. Norra Ångermanlands krets förening, var tre ordförande i lokala lantmannaföreningar tre år tidigare.²²

Trots sitt betonande av bönderna som landets "kärna och märke" kan Sveriges allmoge knappast betraktas som en renodlat klasspolitisk rörelse. Dess syften var allmänt politiska, och organisationen stod öppen för var och en, som ville acceptera dess program. Vid det första sammanträdet i Härnösand hade det dock rätt olika meningar huruvida förbundet skall stå öppet för andra än lantmän.

Riksförbundet Sveriges allmoge bildades visserligen vid en tidpunkt, då det främst gällde att slå tillbaka vad som uppfattades som ett hot från socialistisk sida. Men det fanns också ett annat skäl för bönderna att organisera sig politiskt, nämligen den förestående rösträttsreformen, vilket påpekades i ett par tidningskommentarer till bildandet av Sveriges allmoge och av Arenander i en artikel 1908. Det framgick också, om än inte explicit, i ett allmänt uttalande av förbundet 1907, att sådana tankar fanns. Även Rudolf Kjellén, vilken betraktades som en av unghögerns banérförare, hade starkt understrukit nödvändigheten av att en bondepolitisk organisation kom till stånd. Förbundet betecknade sig som partipolitiskt obundet i det nämnda uttalandet. Programmet var dock främst en moderat-konservativ prägel, vilket var naturligt, då motståndaren i första hand fanns till vänster. Antibyråkratismen innebar emellertid samtidigt, att en viss udd också riktades åt höger.²²

Det uttrycktes också förhoppningar, att Sveriges allmoge skulle bli den borgerliga organisation, som framför andra samlade lantmännen i Norrland. Städerna åter lämnades åt Allmänna valmansförbundet, medan en tredje organisation, Svenska folkförbundet, förutsattes kunna samla de icke-socialistiska arbetarna. Vid riksdagsvalet borde de tre organisationerna kunna samarbeta utan svårigheter, hette det.²³

Det genomgångna materialet säger ingenting om Sveriges allmoges vidare öden. Men i Jämtland uppges Sveriges allmoge och den borgerliga valmansföreningen i Östersund ha varit de enda

organisationer, som fram till 1914 arbetade "i moderat-konservativ anda" i valrörelserna. Först 1915 bildades en länsorganisation, som anslöts till AVF. I Västernorrland bildades moderata valmansförbund i Medelpad och i södra Ångermanland 1911 men i norra Ångermanland först 1914. Det förefaller inte osannolikt, att Sveriges allmoge levde kvar i norra Ångermanland till 1914 och där liksom i Jämtland utgjorde de moderatas valorganisation. Lokalt material – inte minst pressen – borde kunna belysa Sveriges allmoges verksamhet.

Det förtjänar måhända påpekas, att bondeförbundet vid 1917 års andrakammarval – det första då partiet spelade någon roll – gjorde ett bra val i Västernorrlands län. Medelpads valkrets var den, där bondeförbundet nådde sin relativt sett starkaste ställning med 25 procent av rösterna. Även i Ångermanlands södra valkrets blev resultatet lyckosamt. Det förefaller inte osannolikt, att länets karaktär av pionjärregion för såväl den ekonomiska som den politiska bonderörelsen härvidlag har spelat en roll.²⁴

Sveriges jordbrukande allmoge

Våren 1906 togs också ett annat intressant initiativ till att skapa en politisk bondeorganisation, nämligen i Skaraborgs län. I Gökhem, Marka och Sörby socknar utanför Falköping väcktes tanken på en bondesammanslutning. Vid två sammankomster, den sista den 30 november 1906, dvs. dagen efter Sveriges allmoges Härnösandsmöte, enades man om förslag till program och stadgar för "Förbundet Sveriges jordbrukande allmoge". Inget som helst samröre torde ha förekommit mellan Västernorrland och Skaraborgs län. Ingenting tyder på, att man på initiativstadiet kände till varandras planer. I mars 1907 utsändes ett upprop till kommunalstämmoordförandena i Skaraborgs län med inbjudan att ingå i den nya organisationen.

Programmet påminner i vissa avseenden om Sveriges allmoges, men det hade inte dettas uttalat antisocialistiska touche. Uppropet från mars 1907 är däremot i sin inledning klart antisocialistiskt. Det kan möjligen ha inspirerats av Sveriges allmoge, vars strävanden nu hade blivit kända.

Beträffande skaraborgarnas syften talades om att samla allmogen "på fosterländsk grund", att förmå alla slags jordbrukare "att enigt tillvarataga sina ekonomiska, samhällsliga och politiska intressen", att göra jordbruket aktat och underlätta

egnahemssträvandena. Dessutom hyste organisationen en ambition att på olika sätt utbilda och uppfostra lantmännen såväl teoretiskt som praktiskt. Föreläsningar, kurser, diskussioner och spridande av skrifter sågs som medel.

Vad som klart skilde västgötaorganisationen från dess norrländska motsvarighet var främst det klasspolitiska inslaget. Endast den som var jordbrukare eller åtminstone innehade ett hektar odlad jord kunde bli medlem. Därtill ville man föreskriva, att flertalet medlemmar i en kretsavdelning alltid skulle utgöras av jordbrukare, som hade mindre än 25 hektar åkerjord. För att få till stånd och vidmakthålla "en stor allmogeförening" fordrades enligt initiativtagarna tre ting: 1) att man samlades kring något värdefullt, som hittills icke hade blivit tillgodosett 2) att sammanslutningen var "folklig" och inte kunde "förvandlas till ett godsägareförbund eller något dylikt" samt 3) att lokalaföreningarna hade inflytande som remissinstanser.

I uppropet sade man sig gärna önska ett närmare samarbete med Sveriges allmoge i Ångermanland, men man var inte beredd att ge efter på kravet, att sammanslutningen skulle begränsas till att blott avse jordbrukare. "Om man bildar tusen allmogeföreningar på andra grunder än yrkesgemenskapen", hette det, "så sakna jordbrukarna fortfarande den förening, som de kunna kalla sin egen...". För jordbrukarna fanns det "ingen mera naturlig och tidsenlig sak, än att vi räcka varandra händerna och bilda förening om våra intressen och uppgifter..Enighet ger styrka." Detta utslöt dock inte enligt uppropet, att det också fanns en förpliktelse att tänka på samhället i dess helhet och söka samverka med andra yrkesgrupper.

Det underströks särskilt i uppropet, att samarbete mellan stora och små jordbrukare var eftersträvarvärt. För att verkligheten rätt skulle avspeglas måste dock flertalet utgöras av medelstora och små jordbrukare samt lantarbetare. Dessa borde också ha majoritet i styrelserna. Var gränsen skulle dras, kunde diskuteras. "Huvudsaken är", sades det, "att man befriar allmogemännen i en krets från all tvekan, huruvida de skola i sin styrelse våga taga de flesta männen bland de små i ledet med förbigående kanske av en eller annan storman." Udden förefaller klart riktad mot Sveriges lantmannaförbund.

I övrigt fann Vilhelm Nauckhoff, författarens enda källa, det "märkligt", att vid omröstningar inom förbundet skulle varje "husfader" ha två röster och övriga medlemmar en röst. Orsaken

var, att man gärna ville ha med "konfirmerad ungdom" i förbundet men samtidigt inte ansåg det vara lämpligt, "att omogen ungdom skall kunna ta väldet över de äldre".

Nauckhoff var i stort sett positiv till såväl den västgötska som den norrländska allmogerörelsen men förutspådde, att båda organisationerna mycket snart skulle få finansiella svårigheter.²⁵

Ingenting är närmare känt om Sveriges jordbrukande allmoges vidare öden eller om dess eventuella verksamhet. Möjligen kan lokalt material ge information i detta hänseende. Organisationen omnämndes dock av Nils Wohlin 1920.²⁶

Det är intressant att notera, att initiativet till att bilda Sveriges jordbrukande allmoge togs praktiskt taget samtidigt som Sveriges allmoge bildades i Ångermanland. Namnligheten mellan de båda organisationerna är ju för övrigt frapperande. Av särskilt intresse är det otvetydigt klasspolitiska inslag, som återfinnes hos varianten i Skaraborgs län. I detta sammanhang skall också framhållas, att Carl Berglund i Gimmene tre år senare påbörjade den verksamhet, som skulle leda till att bondeförbundet bildades, varigenom också klasspolitiken sattes i högsätet för böndernas vidkommande. Berglund i Gimmene kan knappast ha undgått att påverkas av initiativet i grannsocknarna några år tidigare. Var han för övrigt själv möjligen inblandad?

Svenska jordbrukarförbundet

Även i Dalarna, Gästrikland och Västmanland förekom strävanden att få till stånd en politisk bonderörelse. Oberoende av varandra hade ungefär samtidigt tre olika organisationer vuxit fram under 1908. I Gästrikland bildades Svenska jordbrukarförbundet, i södra Dalarna och norra Västmanland uppstod Södra Dalarnas och Norra Västmanlands lantmannaklubb, och dessutom bildades Mellersta Dalarnes allierade lantmannaföreningar. Dessa tre organisationer sammanslogs den 1 maj 1909 vid ett möte i Krylbo till Svenska jordbrukarförbundet med Per Norbäck, Kungsgården, som ordförande.

I det samtidigt antagna programmet hette det, att syftet med förbundet var att sammansluta jordbrukarna i landet för att ta tillvara och skydda deras intressen "såväl i ekonomiskt som i kommunalt och politiskt hänseende". Förbundet skulle dels "förmedla försäljning av medlemmarnas produkter" och "motarbeta all osund konkurrens", dels bilda en hjälp- och biståndsfond och

dels även stimulera intresset hos medlemmarna för politiska frågor. Det var alltså fråga om både ekonomisk och politisk verksamhet. Detta förvånar något, eftersom den tungt vägande E. O. Arenander återfanns bland interimstyrelsens ledamöter. Denne hade ju 1907 bestämt varnat för en sammanblandning av ekonomiska och politiska intressen.

På programmet stod också en önskan att hjälpa jordbruksarbetare "att förvärva egna hem på landet med full äganderätt", vilket uppenbarligen hade udden riktad mot det av socialdemokraterna ledda Dalarnes småbrukareförbund.

Genom samverkan mot socialdemokraterna hade redan 1908 vissa framgångar kunnat inregistreras. Vid de kommunala valen 1908 hade bönderna i Norbergs socken genom samarbete med övriga borgerliga tillsatt kommunstyrelsen, som under flera år hade saknat en bonderesponent. Och i Avesta hade en höjning av mjölkpriset genomdrivits. Arbetarkommunen hade omedelbart förklarat bojkott mot mejeriet i Avesta men tvingades att ge efter sedan de samverkande bönderna hotat att låta all mjölktransport till Avesta upphöra.²⁷

Andra signaler till bondesamling

Också etablerade politiker gav vid den här tidpunkten signaler, som kunde tydas som en önskan att samla bönderna i en gemensam politisk rörelse. Sålunda väckte ett förslag av liberalen Raoul Hamilton i slutet av 1907 ett visst uppeende. Hamilton antydde då, att det fanns behov av ett nytt parti, ett "samlingslantmannaparti", som vände sig mot såväl höger som vänster.

I en intervju med Stockholms Dagblad något senare preciserade han sin kritik mot de existerande partierna. Liberala samlingspartiets inställning i jordfrågan var oklar, och det var tveksamt, om lantmännen i samlingspartiet kunde få gehör för sina krav på skatteutjämning. Just skattefrågan betecknade Hamilton som den viktigaste för landsbygden. Lantmannapartiet åter låg enligt hans mening alltför långt åt höger. Inget av de existerande partierna hade möjlighet att samla alla lantmännen. Som liberal var Hamilton emellertid mot varje tanke på ett klassparti, även om det proportionella valsystemet enligt hans uppfattning ledde fram till sådana.²⁸

Ett annat exempel i detta sammanhang utgör Alfred Petersson i Påboda. Redan som jordbruksminister i Lindmans första ministär höll han i Torsås 1908 ett anförande, som rönt stor upp-

märksamhet, då det ansågs tyda på en motsatsställning till Lindman. Petersson i Påboda såg allmogens roll framför allt som medlande och försonande mellan ytterligheterna i svensk politik. Lindman misstänkte, att Petersson i Påboda hoppades kunna bilda ett eget centerparti, vilket dock vid denna tidpunkt uppenbarligen inte var fallet. Sommaren och hösten 1909, efter brytningen med Lindman, var han däremot inne på tanken att få till stånd ett fristående bondeparti med ett centerpolitiskt program, vilket bl. a. framgår av en brevväxling med en annan bondeledare, Daniel Persson i Tällberg. Han gav dock upp denna tanke och anslöt sig i stället till Liberala samlingspartiet efter ett nytt uppmärksammat tal i Torsås.²⁹

Som ett uttryck för samlingssträvandena torde det också vara rimligt att betrakta den över partierna stående lantbrukargrupp i riksdagen, som kom till stånd i februari 1909. Det sades uttryckligen ifrån, att den skulle ha en funktion på jordbrukets område, motsvarande den som riksdagens nykterhetsgrupp hade på sitt område. Redan från början anslöt sig ett 70-tal riksdagsledamöter, företrädesvis från andra kammaren. Samtliga tre borgerliga partier i denna kammare var representerade, dvs. de båda högerpartierna Nationella framstegspartiet och Lantmannapartiet samt Liberala samlingspartiet. De ledande i jordbrukargruppen tillhörde dock knappast de mest framskjutna politikernas skara. I förtroenderådet invaldes bl. a. från högern Oscar Olsson i Broberg och Ollas Anders Ericsson i Ovanmyra samt från liberalerna N. Jönsson i Kvarnberga och K. Karlsson i Mo.³⁰

Slutomdöme

I en tidningsartikel 1920 talade Nils Wohlin om bonderörelsen som "en historisk nödvändighet" och underströk sambandet med undergången av det gamla lantmannapartiet. I sammanhanget påtalade han hur organisationssträvandena redan 1904–1907 tog sig "egenartade uttryck i provinsiella föreningssträvanden av längre eller kortare varaktighet". Han uppmärksammade därvid särskilt Sveriges lantmannaförbund, "där de storagrariska intressena dominerade", samt Sveriges allmoge i Västernorrland och Sveriges jordbrukande allmoge i Skaraborgs län.³¹

Materialet för denna uppsats har varit i hög grad begränsat. Vad som framför allt saknas är ett mer ingående studium av lokalt material, särskilt pressen. Det är likväl möjligt att fastslå, att det fanns flera organisationer redan före 1910 med det klart

uttalade syftet att ta tillvara lantbrukarnas *politiska* intressen. Andra samhällsgrupper organiserade sig. Därför måste också bönderna göra det. I bakgrunden fanns också en längtan efter att återuppliva den tid, då bönderna stod enade i det gamla lantmannapartiet.

Organisationernas syften var dock inte genomgående enbart politiska. Sveriges lantmannaförbund, den första av de nya i egentlig mening bondepolitiska organisationerna, hade länge också den begynnande ekonomiska föreningsrörelsen i blickfältet. Organisationen hade uppenbarligen ambitionen att bli en överorganisation för landets olika lantmannaföreningar. Här skall observeras, att beteckningen lantmannaförening först så småningom kom att få den sentida betydelsen av inköpsförening. Vid sekelskiftet förekom överhuvudtaget en rad benämningar på jordbrukaresammanslutningar, oavsett syften, t. ex. agrarförening, lantmannaklubb etc.³² Då Svenska Lantmännens Riksförbund bildades 1905 som en central inköpsorganisation för jordbrukarna, föll ett bevakningsområde bort för lantmannaförbundet. Organisationen kunde koncentrera sig på sina politiska uppgifter.

Sveriges allmoge hade från början mera renodlade politiska syften. Målet var att med jordbrukarna som kärna åstadkomma en nationell samling mot byråkrati och socialism. Såväl Sveriges jordbrukande allmoge som Svenska jordbrukarförbundet hade uppenbarligen vid sidan av de politiska målsättningarna också ambitionen att fungera som allmänna jordbrukaresammanslutningar.

Ett påfallande drag hos samtliga fyra organisationer var antisocialismen. Lantmannaförbundet såg som en av sina huvuduppgifter, särskilt 1907–1909, att driva en landsomfattande antisocialistisk kampanj. Sveriges allmoges tillkomst utgjorde en direkt reaktion mot att socialdemokraterna – som man uppfattade det – hade "tagit över" en annan organisation. Antisocialismen markerades från början tydligt i utprop och program. Till och med den bakvända organisationsstrukturen, först riksförbund och därefter regionala och lokala sammanslutningar, berodde på fruktan för socialdemokratisk infiltration. Även hos Sveriges jordbrukande allmoge fanns antisocialismen uttryckt, ehuru mindre prononcerat än hos den norrländska motsvarigheten. Svenska jordbrukarförbundet förefaller inte ha markerat sin antisocialism programmatiskt, men i det praktiska arbetet kom organisationen i direkt strid med socialdemokratien.

Hos samtliga organisationer fanns ett klasspolitiskt inslag. Svagast var detta hos Sveriges allmoge, som ju stod öppen även för icke-jordbrukare. Röster hade likväl höjts vid förbundets bildande för att göra organisationen till en exklusiv jordbrukaresammanslutning. Starkast framträdde utan tvivel det klasspolitiska draget hos Sveriges jordbrukande allmoge, som endast vände sig till jordbrukare, och som dessutom genom särskilda regler ville säkerställa de mindre och medelstora jordbrukarnas dominans.

Sveriges lantmannaförbund var den stabilaste av organisationerna och hade också den längsta varaktigheten. Förbundet kunde dock aldrig frigöra sig från den som det förefaller berättigade stämpeln att i första hand verka för de storagrara intressena. De övriga organisationerna var provinsiella till sin karaktär. Störst utbredning fick Sveriges allmoge, som vid höjdpunkten av sin verksamhet hade lokalorganisationer i tre av norrlandslänen, Västernorrland, Västerbotten och Jämtland, samt dessutom anhängare i Värmland. Det finns särskild anledning att observera sambandet mellan Sveriges allmoge och den ekonomiska föreningsrörelsen. Västernorrland stod som förebild för den senare. Uppenbarligen har de organisatoriska framgångarna för den ekonomiska föreningsrörelsen utgjort en god grundval genom de kontaktytor, som skapats, för Sveriges allmoges tillkomst och utbredning.

Avslutningsvis må det konstateras, att forskningen ännu har mycket ogjort beträffande de politiska organisationssträvandena vid sekelskiftet och under tiden fram till första världskriget. Mycket har skrivits om arbetarrörelsen, medan de många heterogena strävandena inte bara bland jordbrukarna utan inom medelklassen överhuvudtaget knappast kommit att belysas i jämförlig utsträckning.

Noter

- 1 Thermænius, E: Riksdagspartierna. Sveriges Riksdag. Band XVII. Sthlm 1935, s 13, 19 ff, 168 o 174; Valinder, T: I kamp för demokratin. Rösträttsrörelsen i Sverige 1886-1900. Sthlm 1962, s 33 f o 237; Lindskog, G: Med högern för Sveriges framtid. Sthlm 1954, s 21 o 37, not 1.
- 2 Thermænius a a, s 96 ff.
- 3 Åberg, A: Det moderna samhället växer fram, i Svenska Lantmännens Riksförbund 1905-1955. Sthlm 1955, s 49 ff.
- 4 Nauckhoff, V: Sveriges agrar- och landtmannaförbund 1895-1914. Sthlm 1919, s 4 ff; Sveriges Landtmannaförbunds Tidskrift (SLT) 1910, häfte III o IV, s 18; SLT 1913, häfte I, s 16; Carlsson, S: Lantmanapolitiken och industrialismen. Lund 1953, s 162 ff; Hadenius, S: Fosterländsk unionspolitik. Uppsala 1964, s 359; Kälvemarmark, A-S: Reaktionen mot utvandringen. Uppsala 1972, s 112.
- 5 Nauckhoff a a, s 9, 84 (cit) o 150.
- 6 Ibidem, s 13 f, 33, 69, 134 o 151; SLT 1904, häfte I, s 6.
- 7 Thermænius a a, s 20.
- 8 SLT 1904, häfte I, s 6 f (Stadgar för Sveriges Landtmannaförbund, §§ 3-5); SLT 1905, häfte IV, s 16 f; SLT 1906, häfte I o II, s 7 f.
- 9 SLT 1905, häfte II, s 36 f o 55 (PM för Sveriges Landtmannaförbunds Länsnämnder); SLT 1910, häfte III o IV, s 17 ff; SLT 1913, häfte I, s 14 ff; Nauckhoff a a, s 21 ff, 31 ff, 50 ff, 61 ff, 94 ff, 124 ff o 154 ff; Kälvemarmark a a, s 112, not 2; SLT 1907, häfte I o II, s 9 ff; Hagård, B: Nils Wohlin. Konservativ centerpolitiker. Vadstena 1976, s 27.
- 10 Nauckhoff a a, s 135, 157, 171 ff, 178 ff, 209 o 211; SLT 1905, häfte II, s 3; Lindskog a a, s 23, 26 o 28; Wählstrand, A: Allmänna Valmansförbunds tillkomst. Uppsala 1946, passim (betr Klingspor särskilt s 46 f).
- 11 Nauckhoff a a, s 17 f o 211 ff.
- 12 Ibidem, s 128 f, 170 o 208; SLT 1905, häfte II, s 36 f; SLT 1907, häfte I o II, s 42 o 48; SLT 1907, häfte III, s 19 ff.
I revisionsberättelsen för 1904 anges medlemsintäkterna till 2 558 kr. Enligt stadgarna var avgiften för brukare av mindre än 50 hektar jord 50 öre och för övriga 1 kr. Om Nauckhoffs proportioner är riktiga (90 procent av medlemmarna medelstora och mindre jordbrukare) skulle förbundet 1904 ha haft nära 5 000 medlemmar. Verksamhetsberättelsen för 1904 anger emellertid, att förbundets tidskrift haft en upplaga på 2 000-3 000 ex., vilka utsändes till medlemmarna och lantmannaföreningarna. Detta synes bestyrka antagandet om ett par tusen medlemmar (SLT 1904, häfte I, s 6, o 1905, häfte II, s 9 f).
- 13 Back, P-E: En klass i uppbrott. Den fackliga lantarbetarrörelsens uppkomst och utveckling. Malmö 1961, s 17 f o 47 ff (cit s 49); Kock, R: Sveriges allmoge. Dess uppkomst och första utveckling. Härnösand 1907, s 1 ff (cit s 1).
- 14 Back a a, s 49 ff o 360 f.
- 15 Wohlin, N: Lägenhetsinnehafvarne och socialdemokratien. Nya Dagligt Allehanda (NDA) 1906 21/11; Hagård a a, s 37 o 39.
- 16 Kock a a, s 2 ff (cit s 6); SLT 1907, häfte III, s 5; Stockholms Dagblad (StD) 1907 9/1 o 14/9.
- 17 StD 1906 18/12, 1907 9/1 o 22/1; NDA 1907 9/1.
- 18 NDA 1906 4/12; SLT 1907, häfte I o II, s 22 ff o 42 f (cit s 42); Nauckhoff a a, s 31 o 170 ff.
- 19 StD 1907 14/9, 1908 30/3 o 25/10, 1909 22/2 o 23/5; Tollin, S: Svensk dagspress 1900-1967. Sthlm 1967, s 46, 48 och 136.

20 Birger Hagård

- ²⁰ SLT 1904, häfte II, s 21 ff; Röstin, H: Från lantmannaföreningar till SLR, Svenska Lantmännens Riksförbund 1905–1955, s 50 f o 60 f.
- ²¹ SLT 1904, häfte II, s 26, o häfte III, s 17; Kock a a, s 9. (De tre ordförandena i lantmannaföreningarna, som avses, är landstingsman Johan Sundström, Nätra, kommunalordförande Per Andersson, Skorped, och kommunalordförande Olof Kalin, Anundsjö.)
- ²² Kock a a, s 3, 6 f o 9; StD 1908 30/3; SLT häfte I o II, s 20 ff.
- ²³ StD 1909 22/2. Svenska folkförbundet började sin verksamhet 1905. Organisationen uppgavs i början av 1909 ha 12 000 medlemmar, fördelade på 200 lokalavdelningar i hela landet. Sju ombudsmän var fast anställda. Antisocialistiska skrifter publicerades och en veckotidning, Svenska folkviljan, utgavs. På många orter hade uppförts eller planerades "Folkets hem" med samlings- och klubblokaler (StD 1909 2/1 o 24/10).
- ²⁴ Lindskog a a, s 575 ff (cit s 576); Thernænius a a, s 268 f.
- ²⁵ SLT 1907, häfte III, s 5 ff; Nauckhoff a a, s 174.
- ²⁶ Wohlin, N: Den nutida bonderörelsen, JR:s dags festnummer, Vårt Land och Folk 1920 20/6.
- ²⁷ StD 1909 5/5 o 23/5; SLT 1913, häfte III o IV, s 17.
- ²⁸ StD 1908 15/1.
- ²⁹ Petersson, K: En bondedemokrat. Alfred Petersson i Påboda. Sthlm 1965, s 145 f o 178 ff; Anderson, I: Arvid Lindman och hans tid. Sthlm 1956, s 132 f; Palme, S U: På Karl Staaffs tid. Sthlm 1964, s 9 ff.
- ³⁰ NDA 1909 26/2 o 4/3.
- ³¹ Wohlin, N: Den nutida bonderörelsen. JR:s dags festnummer, Vårt Land och Folk 1920 20/6.
- ³² Röstin a a, s 31.